

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Zaḥîre-yi Murâdiyye’de Hayvan İsimleri ve Bunların Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Durumu*

Animal Names in Zaḥîre-yi Murâdiyye and the Their Status in the Oghuz Group of the Turkic Dialects

Murat Çil**

Abstract: Medical texts written in Old Anatolian Turkish; These are important texts in many aspects such as shedding light on the language and culture of the period in which they were written, allowing to see the historical course of Turkish, containing terms belonging to different branches of science, and showing the course of Oghuz Turkish to become the language of science. Zaḥîre-yi Murâdiyye is a medical text written by Mü'min bin Muḳbil Sinobî in 1437/1438 in Old Anatolian Turkish. Sinobî created his work by translating Arabic and Persian medical books and adding a little of his own experience. In the manuscript, the causes, symptoms, and treatments of diseases such as brain, head, nose, ear, lip, tongue and dental diseases, cough, tonsillitis, tuberculosis, heartache, stomach ailments are explained. In the treatment of diseases, besides using medical methods such as cupping and cauterization, mostly plants, animals and products obtained from them have been used. The use of products obtained from animals in the treatment process and the use of animal names in the establishment of other names make Zaḥîre-yi Murâdiyye a work that can be considered rich in terms of animal names. In this study, first, the names of animals in the work were determined and classified according to their origins and the meanings of these names, how many times and how they were mentioned in the text were given. Then, the status of animal names in the establishment of plant, disease, and measure names and in treatment of is discussed. Finally, the status of animal names in Zaḥîre-yi Murâdiyye in Oghuz Turkish dialects has been tried to be determined.

Structured Abstract: Starting from the 10th century, the Oghuzes, who started to migrate from Central Asia to the west, settled in Anatolia after Malazgirt Victory. After settling in Anatolia, they managed to create a written language based on their own dialect at short notice. This written language is called Old Anatolian Turkish and it is the first written language based on the Oghuz dialects. Medical texts written in Old Anatolian Turkish; These are important texts in many aspects such as shedding light on the language and culture of the period in which they were written, allowing to see the historical course of Turkish, containing terms belonging to different branches of science, and showing the course of Oghuz Turkish to become the language of science. Zaḥîre-yi Murâdiyye was written by Mü'min bin Muḳbil Sinobî in 1437/1438. Sinobî created his work by translating Arabic and Persian medical books and adding a little of his own

* Bu makale, yazarın Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı “Mü'min bin Muḳbil Sinobî Zaḥîre-yi Murâdiyye (İnceleme-Metin-Dizin)” adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Turkish Language and Literature
ORCID 0000-0002-4076-9442
muratcil60@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Çil, M. (2023). Zaḥîre-yi Murâdiyye’de hayvan isimleri ve bunların Oğuz Grubu Türk lehçelerindeki durumu. *Turkish Studies - Language*, 18(1), 213-229. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.62054>

Received/Geliş: 18 April/Nisan 2022

Accepted/Kabul: 20 March/Mart 2023

Published/Yayın: 25 March/Mart 2023

Checked by plagiarism software

© Yazar(lar)/Author(s) | CC BY- NC 4.0

experience. There are two copies of the manuscript, Hacı Mahmud (=H) and Antalya Tekelioğlu. Sinobî states at the beginning of his work that *Zaḥîre-yi Murâdiyye* consists of three books. The manuscript we are studying on is the first book consisting of 360 leaves. We do not have any information about the existence of the second and third books yet. Sinobî states that there are many books on medicine who was written until the time he wrote his work, but *Zaḥîre-yi Murâdiyye* is more comprehensive than these books and anyone who needs any information about medicine can find it in this book. In the manuscript; the cause, symptoms and treatment of many diseases such as brain diseases, headaches, eye diseases, ear diseases; diseases of the nose, lips, tongue, teeth; cough, tonsillitis, tuberculosis, heartache, stomach ailments are explained. To treat these diseases, mostly plants, products obtained from plants and animals have been used. In addition, different treatment methods such as cupping and cautery were used in the treatment, and sometimes medical interventions were made. In addition, some interesting experiences, animal experiments and treatment methods for psychological disorders are also included in this manuscript. To be a comprehensive work, its content and language make *Zaḥîre-yi Murâdiyye* a valuable work in terms of many different disciplines. In this study, primarily the animal names in *Zaḥîre-yi Murâdiyye* was identified and classified. Then it was aimed to determine whether it exists or not these animal names in Oghuz group dialects (Turkey Turkish, Azerbaijani Turkish, Gagauz Turkish and Turkmen Turkish). And thus it is aimed to contribute to the studies on Old Anatolian Turkish and Oghuz group Turkish dialects. For this purpose, animal names in the work were determined and these names were classified according to their origins. The meanings of these animal names, how many times and how they are mentioned in the text are also given. Then, the status of these animal names in the giving of plant, disease, measure names and the status in substances used in treatment was determined. Finally, the status of animal names in Oghuz group Turkish dialects was determined with the help of dictionaries. This study is limited to the dialect dictionaries mentioned in the study. At the end of the study, the following conclusions were reached: *Zaḥîre-yi Murâdiyye* is a manuscript that can be considered rich in terms of animal names. In the work, 94 different animal names were used 1024 times including 59 (62.76%) Turkish, 25 (26.59%) Arabic, 8 (8.51%) Persian, 1 (1.06%) Greek and 1 (%) 1.06) Persian-Turkish. 62% of the animal names are in Turkish. So, manuscript, which is largely translated, supports the fact that the medical language became Turkish at the time the work was written. In *Zaḥîre-yi Murâdiyye*, animal names are used in alone, as well as to given 13 different plant, 10 disease and 1 measure names. In addition, animal names were used in 112 different substances obtained from animals and used in treatment. In the treatment of diseases, many different substances obtained from animals have been used. In treatment the meat, milk, fat, brain, comfrey, skin, wool, egg shell, blood, urine and feces of animals were used in various ways. This benefit is in many different ways, such as adding the ingredients obtained from the animal directly to the mixture, sometimes turning it into soup, and sometimes cooking it and turning it into a kebab. This has increased the frequency of use of animal names in the text. The use of animal names in the giving of plant, disease and measurement names and the intense use of substances obtained from animals in treatment show that animals have an important place in human life. In *Zaḥîre-yi Murâdiyye* 59 Turkish-origin animal names identified. There are 54 (91.52%) in Turkey Turkish, 52 (88.13%) in Azerbaijani Turkish, 46 (77.96%) in Gagauz Turkish, 46 (77.96%) Turkmen Turkish of these names. In Oghuz dialects these continue to exist either without any changes or with minor phonetic changes. 5 animal names could not be determined in dictionaries. It is seen that Turkish origin animal names are mostly preserved in Turkey Turkish. It can be said that animal names of Turkish origin in *Zaḥîre-yi Murâdiyye* are generally preserved in Oghuz Turkic dialects. In *Zaḥîre-yi Murâdiyye* 35 animal names of foreign origin identified. There are 10 (28.57%) in Azerbaijani Turkish, 8 (22.85%) in Turkey Turkish, 5 (14.28%) in Turkmen Turkish, 4 (11.42%) in Gagauz Turkish of these names. In Oghuz dialects these continue to exist either without any changes or with minor phonetic changes. 25 animals names could not be determined in dictionaries. It is seen that the names of animals of foreign origin are mostly preserved in Azerbaijani Turkish. It can be said that the names of animals of foreign origin, in particular *Zaḥîre-yi Murâdiyye*, have generally fallen out of use in the Oghuz group of Turkish dialects.

Keywords: Old Anatolian Turkish, *Zaḥîre-yi Murâdiyye*, medical texts, animal names, vocabulary

Öz: Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp metinleri; yazıldıkları dönemin diline ve kültürüne ışık tutması, Türkçenin tarihi seyrini görme imkânı sağlaması, farklı ilim dallarına ait terimleri içermesi ve Oğuz Türkçesinin bilim dili olma yolundaki seyrini göstermesi gibi birçok yönden önemli metinlerdir. *Zaḥîre-yi Murâdiyye*, Mü'min bin Muḥbil Sinobî tarafından 1437/1438 yıllarında Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir tıp metnidir. Sinobî, Arapça ve Farsça tıp kitaplarından tercüme yapılarak ve az da olsa kendi

tecrübelerini ekleyerek eserini oluşturmuştur. Eserde; beyin, baş, burun, kulak, dudak, dil ve diş hastalıkları, öksürük, bademcik iltihabı, verem, yürek ağrıları, mide rahatsızlıkları gibi pek çok hastalık; bu hastalıkların sebebi, belirtileri ve tedavileri anlatılmaktadır. Hastalıkların tedavisinde hacamat, dağlama gibi tıbbî metotları kullanmanın yanı sıra daha çok bitkilerden, hayvanlardan ve onlardan elde edilen ürünlerden faydalanılmıştır. Tedavi sürecinde hayvanlardan elde edilen ürünlerin kullanılması ve diğer isimlerin kuruluşunda hayvan isimlerinin kullanılmış olması Zaḥîre-yi Murâdiyye’yi hayvan isimleri yönünden zengin sayılabilecek bir eser kılmaktadır. Bu çalışmada öncelikle, eserde geçen hayvan isimleri tespit edilerek bu isimler ait oldukları dile göre tasnif edilmiş ve bu isimlerin anlamları, metinde kaç defa ve nasıl geçtiği verilmiştir. Daha sonra hayvan isimlerinin bitki, hastalık ve ölçü isimlerinin kuruluşundaki ve tedavideki yeri ele alınmıştır. Son olarak da Zaḥîre-yi Murâdiyye’de geçen hayvan isimlerinin Oğuz grubu Türk lehçelerindeki durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Zaḥîre-yi Murâdiyye, tıp metinleri, hayvan isimleri, söz varlığı

Giriş

Oğuzlar, X. yüzyıldan itibaren, Orta Asya’dan batıya doğru göç etmeye başlamışlar, ilk önce Mâverâünnehir’e, oradan İran’a, sonra Kars ve Kuzey Azerbaycan’a, Malazgirt ile birlikte de Anadolu’ya göç etmişlerdir. Oğuzlar, göç ettikleri bu yeni coğrafyada çok da uzun sayılmayacak bir sürede kendi ağızlarına dayanan bir yazı dili oluşturmayı başarmışlardır (Ercilasun, 2004, s. 437). Anadolu’da kurulup geliştirilen bu edebî yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denilmektedir (Gülsevin & Boz, 2010, s. 1) ve Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzların kendi ağızına dayanan ilk yazı dilidir.

XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Eski Anadolu Türkçesi ile pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunların içerisinde edebî, tarihî, dinî nitelikteki eserlerin yanında matematik, astronomi, tıp gibi bilim dallarına ait eserler de vardır. Bugüne kadar, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış edebî, tarihî, dinî nitelikteki eserler üzerine yapılan çalışmalar yoğun olsa da farklı alanlar ve farklı bilim dallarına ait eserler üzerinde yapılan/yapılacak olan çalışmalar o döneme ait söz varlığını, Türkçenin işlevliğini ve zenginliğini göstermesi gibi birçok açıdan önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesi ile tercüme ya da telif pek çok tıp eseri yazılmıştır (Doğan, 2015, s. 69). Yazılan tıp içerikli ilk metinler, çoğunlukla Arapça ve Farsça kaynaklardan tercümeler yapılarak oluşturulmuştur. Bu durum, Eski Anadolu Türkçesi bünyesinde Arap ve Fars kaynaklarından beslenen yeni bir tıp dili oluşmasını sağlamıştır (Doğan, 2010, s. 362). “XV. yüzyılın ortasından itibaren hemen bütün tıp eserleri sade bir Türkçe ile yazılmış veya önemli görülen Arapça eserler Türkçeye tercüme edilmiş ve Arapça, Farsça ve Yunanca tıp terimleri yanında Türkçe terimler de kullanılmaya başlamıştır” (Böler, 2014, s. 13). Tıp metinleri sadece yazıldığı dönemin tıbbî ya da farklı bilim dallarına ait terminolojisini yansıtmaması bakımından değil aynı zamanda döneminin dil özelliklerini, söz varlığını, terim yapma yollarını vs. göstermesi açısından da önemlidir.

Çalışmamıza konu olan Zaḥîre-yi Murâdiyye, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir tıp metnidir. Zaḥîre-yi Murâdiyye, hicrî 841 (1437/1438) yılında Mü’min bin Muḫbil Sinobî tarafından yazılmıştır. Eserin, Hacı Mahmud (=H) ve Antalya Tekelioğlu (=A) olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Sinobî, eserin toplamda üç kitap olduğunu; birinci kitabın beş, ikinci kitabın altı, üçüncü kitabın ise iki makalattan oluştuğunu ifade etse de çalışmamıza konu olan eser 360 varaktan oluşan birinci kitaptır. İkinci ve üçüncü kitabın varlığına dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur (Çil, 2021, s. 11).

Zaḥîre-yi Murâdiyye, Arapça ve Farsça tıp kitaplarından tercümeler yapılarak ve az da olsa müellifin kendi tecrübeleri esere eklenerek meydana getirilmiştir. Sinobî, Zaḥîre-yi Murâdiyye’nin yazıldığı tarihe kadar tıp içerikli birçok kitap yazıldığını ancak kendi eserinin daha kapsamlı

olduğunu ve tıpla ilgili ihtiyaç duyulan her türlü bilgiyi içerdiğini başka bir kitaba bakmaya ihtiyaç kalmadığını ifade etmiştir (Çil, 2021, s. 8).

Zahîre-yi Murâdiyye’de, beyin hastalıkları, baş ağrıları, göz hastalıkları, kulak hastalıkları; burun, dudak, dil, diş hastalıkları; öksürük, bademcik iltihabı, verem, yürek ağrıları, mide rahatsızlıkları gibi pek çok hastalığın sebebi, belirtileri ve tedavisi anlatılmaktadır. Bu hastalıkların tedavisinde; hacamat, dağlama gibi tedavi metotlarının kullanılması ve tıbbî müdahaleler yapılmasının yanı sıra çoğunlukla bitkilerden, bitkisel ve hayvansal ürünlerden faydalanılmıştır. Ayrıca eserde; bazı ilginç tecrübeler, hayvan deneylerine ve psikolojik rahatsızlıkları tedavi şekillerine de yer verilmiştir (Çil, 2021, s. 9). Eserin kapsamlı olması ve tedavi süreçlerinde hayvansal ürünlerden ve hayvanlardan elde edilen diğer maddelerden sıklıkla faydalanılması eserin ve eser üzerine yaptığımız çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmada, Oğuz ağzına dayanan ilk yazı dili olan Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış Zahîre-yi Murâdiyye’deki hayvan isimlerini tespit ve tasnif etmek, daha sonra bu hayvan isimlerinin Oğuz grubu lehçelerinde (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagauz Türkçesi ve Türkmen Türkçesi) var olup olmadığını tespit etmek ve böylece Eski Anadolu Türkçesi ve Oğuz grubu Türk lehçeleri üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak Zahîre-yi Murâdiyye’de geçen hayvan isimleri tespit edilerek bu isimler ait oldukları dile göre tasnif edilmiştir. Daha sonra bu hayvan isimlerinin anlamları, metinde kaç defa ve nasıl geçtiği verilmiştir. Hayvan isimlerinin anlamları ve ait oldukları dil verilirken şu çalışmalardan faydalanılmıştır: Kanar (1998), Devellioğlu (2005), Dilçin (2009), Sarı (2000) ve Türk Dil Kurumu (2011). Daha sonra hayvan isimlerinin bitki, hastalık, ölçü isimlerinin kuruluşundaki ve tedavide kullanılan maddelerdeki yeri tespit edilmiştir. Son olarak da Zahîre-yi Murâdiyye’de geçen hayvan isimlerinin Oğuz grubu Türk lehçelerindeki (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagauz Türkçesi ve Türkmen Türkçesi) durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Hayvan isimlerinin Oğuz grubu Türk lehçelerindeki durumu tespit edilirken şu çalışmalardan faydalanılmıştır: Baskakov, Garriyev ve Hamzayev (1968), Çeneli (1986), Baskakov (1991), Ercilasun, Aliyev, Şayhulov, Kajibek, Konkobay-Uulu, Berdak, Göklenov, Mahpir ve Çeçenov (1991), Baboglu (1993), Altaylı (1994), Tekin, Ölmez, Ceylan, Ölmez ve Eker (1995), Özkan (1996), Akdoğan (1999), Çebotar ve Dron (2002), Orucov, Abdullayev ve Rehimzade (2006) ve Besli (2010).

1. Zahîre-yi Murâdiyye’de Hayvan İsimleri

Zahîre-yi Murâdiyye’de, Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca ve Farsça-Türkçe olmak üzere birbirinden farklı toplam 94 hayvan ismi tespit edilmiştir. Bu hayvan isimleri eserde bazen yalın olarak bazen bitki, hastalık ve ölçü isimlerinin kuruluşunda bazen de hayvanlardan elde edilen ve tedavide kullanılan maddelerin isimlerinde yer almıştır.

1.1. Ait Oldukları Dile Göre Hayvan İsimleri

1.1.1. Türkçe Hayvan İsimleri

aķarşu yengeci : [2] ‘akarsu yengeci’

“aķarşu yengeci kim ķavrulmıř ola”(H299b/8)

añud : [1] ‘sırtlan, andık’

“şıfat-ı řiyāf-ı merāret şurna ödi añud ödi aña ‘Arab ķab‘atü‘l-‘arcā der”(H160b/11)

arı / aru : [27/1] ‘arı’

“siñek yā arı ısırığı gibi acur”(H128a/12)

“*‘aḳreb ve aru gibi ne-kim bunlara beñzer varsa bir ‘uzva zaḥm eyleye*”(H46b/13)

arslan : [1] ‘arslan’

“*ḳaplan yağın arslan yağını sırtlan yağını yabān şıgır yağını eridüp dürtmek fāyide eyler*”(H81a/16)

at : [4] ‘at’

“*eger nāşūr içerürek olursa anı kesmege ālet irişmezse bıçku düzeler ibrişimden yā at ḳılından*”(H195b/13)

atmaca : [1] ‘atmaca’

“*atmaca ödi ḳurt ödi balık ödi kenevir şuyı*”(H63b/19)

balık : [55] ‘balık’

“*deñizde bir balık olur balık avcılarına vaḳt ol balığı tutsa fī’l-ḥāl ḥiss ü ḥareketi bāṭıl olur*”(H64b/7)

bit : [5] ‘bit’

“*ḳirpüğe düşen bitleri öldürür*”(H110a/13)

buzagı : [1] ‘buzagı’

“*etlerde durrāc keklik oğlaḳ geyik buzağusı etin yedüreler*”(H48b/19)

deve : [6] ‘deve’

“*āvāzı yoğun olur deve āvāzı gibi daḳı şol cānavarlar āvāzı gibi kim*”(H233b/9)

deve kuşu : [2] ‘deve kuşu’

“*buçuḳ dirhem deve kuşu yumurdası ḳabı*”(H156a/18)

dilkü : [9] ‘tilki’

“*ḳurumuş dilkü öykeni beş dirhem*”(H253b/11)

enük : [1] ‘enik’

“*ḳilābuñ enügi āvāzı gibi*”(H232b/17)

eşek : [3] ‘eşek’

“*eşek südi keçi südi kim ol sā‘at sağılmış ola*”(H255a/10)

geyik : [5] ‘geyik’

“*etlerde durrāc keklik oğlaḳ geyik buzağusı etin yedüreler*”(H48b/19)

gögercin : [21] ‘güvercin’

“*aç ḳarnına kebāb olmuş gögercin yavrusını yedüreler*”(H329b/5)

it : [7] ‘köpek’

“*it necsini kim zıkr eyledük*”(H241b/2)

it kenesi : [1] ‘bir çeşit kene’

“*an̄a kıırūdū ‘l-kelb derler ya ‘nī it kenesi demek olur*”(H119b/17)

ķablan / ķaplan : [1/1] ‘kaplan’

“*yabān cānavarlarınuñ etin dīlkū ķablan sırtlan sığın geyigi bunları pişüreler*”(H62b/8)

“*ķaplan yağın arslan yağını sırtlan yağını yabān sığır yağını eridüp dürtmek fāyide eyler*”(H81a/16)

ķaplu sülük : [1] ‘salyangoz?’

“*ķaplu sülük alalar*”(H120a/4)

ķaplubağa : [4] ‘kaplumbağa’

“*ķaplubağa etin ve öykeni fāyide eyler*”(H252a/5)

ķarınca : [1] ‘karınca’

“*ķarınca başı miķdārınca*”(H162a/4)

ķatır : [1] ‘katır’

“*ķatır yağın sūsen yağın ħabbetü ‘l-ħaḍrā yağın issi eyleyüp*”(H63b/4)

ķaz : [8] ‘kaz’

“*zīmādlar eylemek ķaz yağından tavuķ yağından kıyruķ yağından*”(H81b/2)

keçi : [39] ‘keçi’

“*keçi yağı tavuķ yağı sığır iligi erimiş kıyruķ yağı güncid yağı dükelı birbirine ķarışdurup erideler*”(H81b/6)

keklik : [21] ‘keklik’

“*etlerde durrāc keklik oğlaķ geyik buzağusı etin yedüreler*”(H48b/19)

ķırık ayaklu / ķırķayaklu : [1/2] ‘kırkayak’

“*biti ķırık ayakluyı öldürür*”(H108b/16)

“*ķırāde derler anuñ ayakları olur görinür Türk dilince ķırķ ayaklu derler*”(H131b/8)

ķırlağıç / ķırlaķıc / ķırlanķuc : [2/1/1] ‘kırlangıç’

“*ķırlağıç boķın oğul balıyla ķarışdurup göze çekeler*”(H156b/1)

“*göyünmiş ķırlaķıc her birinden altı buçuķ dirhem*”(H219a/1)

“*ķırlanķuc boķı ħorūs boķı fülful cünd-i bīdester nūşādır ‘ākırķarĥā üzerlik ħardal turb toĥmı bunları cümle tūt şarābıyla yā sikencübīn ile ħall eyleyüp ħargara eyleyeler*”(H239b/15)

ķısraķ : [1] ‘kısrak’

“*şığır südinden ve ķısraķ südinden düzeler*”(H27b/11)

kirpi : [2] ‘kirpi’

- “*kirpi ödiyle qarışdurup sürmek fāyide eyler*”(H120a/1)
- koyun** : [8] ‘koyun’
- “*koyun kavuğına yâ şığır kavuğına koyup ol mevzi’e uralar*”(H308b/13)
- kurbağa** : [5] ‘kurbağa’
- “*yaşıl kurbağa rengi gibi olur*”(H217b/5)
- kurd / kurt** : [2/5] ‘kurt’
- “*dişi kurdı dutup öldüreler*”(H177a/2)
- “*dişi kurt pişürmek tedbiri budur*”(H77a/1)
- kurtcuğaz** : [7] ‘kurtçuk’
- “*cümcümenüñ içinde mütevellid olan kurtcuğazlar sebebiyle olan baş ağrısını bildürür*”(H82b/18)
- kuş** : [19] ‘kuş’
- “*şol kuşuñ kanını tamzuralar kim ‘Arablar aña şefnün derler*”(H143a/12)
- kuzgun** : [1] ‘kuzgun’
- “*kaatrânı balla qarışdurup kuzgun ödiyle hatunlar südiyle kaplubaga ödi ile âmihte eyleyüp tamzuralar*”(H188b/16)
- oğlak** : [21] ‘oğlak’
- “*etlerde durrâc keklik oğlak geyik buzağusı etin yedüreler*”(H48b/19)
- ördek** : [11] ‘ördek’
- “*tavuk yağını ördek yağını şığır iligini tere yağın yemek bādām yağıyla dürtmek fāyide eyler*”(H310b/13)
- örümcek** : [3] ‘örümcek’
- “*dördünci tabakaya ‘ankebütiyye derler örümcek ağına beñzer*”(H99a/7)
- serçe** : [18] ‘serçe’
- “*etlerden keklik serçe tayhüc ve cuğuk kim Türkce turgay derler*”(H76b/2)
- sıçan** : [1] ‘sıçan’
- “*göyünmiş sıçan fāyide-menddür*”(H210a/1)
- sığın geyigi** : [1] ‘alageyik’
- “*yabân cānavarlarınıñ etin dilkü kablan sırtlan sığın geyigi bunları pişüreler*”(H62b/8)
- sığır** : [9] ‘sığır’
- “*keçi yağı tavuk yağı şığır iligi erimiş kıyruk yağı güncid yağı dükelî birbirine qarışdurup erideler*”(H81b/6)
- sırtlan** : [4] ‘sırtlan’

“sırtlan ya‘nī dişi kurt”(H76b/17)

siñek : [9] ‘sinek’

“siñek yā arı ısıruğı gibi acur”(H128a/12)

şoğulcan : [7] ‘solucan’

“anuñ sebebi kurtan şoğulcandanmış”(H310a/8)

süglün : [18] ‘sülün’

“durrāc süglün çekāvek kim bunlar büryān olmuş ola anı vireler”(H268b/8)

sülük : [12] ‘sülük’

“boğazda sülük olduğundan olur”(H282b/18)

tağ keçisi : [1] ‘dağ keçisi’

“sekiz dirhem tağ keçisi boğı üç dirhem yumşak döğüp göze çekseler kirpükleri bitüre”(H133a/5)

tavar : [1] ‘davar, koyun’

“sevdāvi ta‘āmlardan yemiş ola şıgır eti ve keçi eti büyük tavar ve tuzsuz balık ve av etleri”(H23b/19)

tavşan : [11] ‘tavşan’

“Acemce h̄āb-ı hargūş derler ya‘nī tavşan uyķulu demek olur”(H118a/8)

tavuk / tavuķ : [39/1] ‘tavuk’

“keçi yağı tavuķ yağı şıgır iligi erimiş kıyruk yağı güncid yağı dükeli birbirine karışdurup erideler”(H81b/6)

“semiz tavuķ şūrvāsı”(H25b/3)

toğan : [1] ‘doğan’

“toğan yağın dürtmek ‘illeti bağılu dutmaķ gāyet nāfi‘dür”(H63b/2)

toy : [1] ‘kazdan büyük, eti için avlanan kızıl tüylü bir kuş’

“toy cigeri içinde yaşılca dericük olur anı kırudup göze çekmek fāyide eyler”(H167b/4)

tuŗgay : [1] ‘toygar kuşu’

“etlerden keklik serçe tayhūc ve cuğūk kim Türkce tuŗgay derler”(H76b/2)

turna : [8] ‘turna’

“turna ödi añā ‘Arab đab‘atü‘l-‘arcā der”(H160b/11)

vaķ : [2] ‘kurbağa’

“Hōrasānuñ ba‘zı şehrinde bu đafda‘ didüğümüze vaķ derler”(H217b/2)

yengec : [8] ‘yengeç’

“keşk-āb-ı seretānī vireler ya‘nī yengecile pişmiş cevāriş vireler”(H349a/9)

yılan : [8] ‘yılan’

“ol yılan pārelerini ṭabīb aña gösterdi”(H20b/2)

1.1.2. Arapça Hayvan İsimleri

‘akreb : [6] ‘akrep’

“ve daḥī ‘akreb soḡduḡı kişilere vaḡt olur kim teşennüç vāḡı‘ olur”(H74b/6)

ḡab‘atü‘l-‘arcā : [1] ‘sırtlan, andık’

“ṭurna ödi aña ‘Arab ḡab‘atü‘l-‘arcā der”(H160b/11)

ḡafda‘ : [1] ‘kurbağa’

“Ḥōrasānuḡ ba‘zı şehrinde bu ḡafda‘ didüğümüze vaḡ derler”(H217b/2)

durrāc / turrāc / ṭurrāc : [11/1/12] ‘turaç kuşu’

“etlerde durrāc keklik oḡlaḡ geyik buzaḡusı etin yedüreler”(H48b/19)

“turrāc eti süglün eti gibi ne-kim bunlara beñzer varısa”(H235a/2)

“mu‘tedil endāzede tavuḡ eti ṭurrāc eti oḡlaḡ eti kim laṭīf pişmiş büryān olmuş ola”(H328b/15)

ef‘ā : [3] ‘engerek yılanı’

“ef‘ā yaḡınuḡ ḡāşıyyeti oldur kim”(H121a/18)

ḡaṭāṭīf : [1] ‘kırlangıç kuşu’

“remādü‘l-ḡaṭāṭīf her birinden üç vaḡıyye”(H241a/2)

ḡimār : [2] ‘eşek’

“ḡimār südiyle ḡall eyleyüp ḡargara eyleyeler”(H239b/12)

ḡaml : [3] ‘bit’

“ḡaml ḡamḡām ve ḡırdān kim kirpükler dibine ve ḡaşa ve saḡala düşer”(H131a/17)

ḡamle : [1] ‘bit’

“ḡamle ḡamḡām ve ḡırdān kim kirpükler dibine ve saḡala düşer”(H116b/5)

kelb : [3] ‘köpek’

“velikin kelbden ḡāyet ḡorḡardı”(H21a/3)

kerkes : [2] ‘akbaba’

“kerkes ödi bir dirhem”(H160b/16)

ḡırāde : [1] ‘kırkayak’

“ḡırāde derler anuḡ ayakları olur görinür Türk dilince kırḡ ayaklu derle”(H131b/8)

ḡırādü‘l-kelb : [1] ‘bir çeşit kene, it kenesi’

“aña kıradü ‘l-kelb derler ya ‘nī it kenesi demek olur” (H119b/16)

kırdān : [4] ‘keneler’

“kaml kāmķām ve kırdān kim kırpükler dibine ve kasha ve sakala düşer” (H131a/17)

maymūn : [4] ‘maymun’

“Cālīnūsūñ maymūnı çok idi” (H296a/8)

mercān : [1] ‘mercan balığı’

“mercāndur şovukdur” (H107a/19)

raḥme : [1] ‘baba kuşu’

“bir dirhem raḥme ödi bir dirhem za ‘ferān” (H160b/18)

sāmmu ebraş : [1] ‘büyük kertenkele’

“Cālīnūs eydür şol cānavaruñ cigerin alalar kim ‘Arabça sāmmu ebraş derler” (H226a/8)

sereṭān : [14] ‘yengeç’

“daḥı sereṭānı ya ‘nī yengeci içinde pişürmek fāyide eyler” (H267b/7)

şınān : [1] ‘kirpiklerin altına yerleşen beyaz bir parazit’

“kırpükler dibinden zāhir olur aña ‘Arabca şınān derler” (H131b/6)

şebbūt : [2] ‘sazan balığı’

“turna ödi yabān keçisi ödi şebbūt ödi ‘uḳāb ödi keklik ödi” (H167b/10)

şefnīn : [1] ‘kızılca üveyik’

“şol kuşuñ kanını şamzuralar kim ‘Arablar aña şefnīn derler” (H143a/12)

timsāḥ : [1] ‘timsah’

“timsāḥ boḳı bir bucuḳ dirhem” (H160b/17)

‘uḳāb : [1] ‘kartal’

“turna ödi yabān keçisi ödi şebbūt ödi ‘uḳāb ödi keklik ödi” (H167b/10)

żabb : [1] ‘keler’

“żabb zibli gözüñ aḳını giderür” (H112b/1)

1.1.3. Farsça Hayvan İsimleri

cānavar : [24] ‘kurt’

“ḳulaḳdaḡı cānavarı öldürür” (H185b/1)

cuḡūk : [1] ‘turgay kuşu’

“etlerden keklik serçe tayhūc ve cuḡūk kim Türkce turgay derler” (H76b/2)

çekāvek : [1] ‘turgay kuşu’

“durrāc süglün çekāvek kim bunlar büryān olmuş ola anı vireler” (H268b/8)

ḥargūş : [1] ‘tavşan’

“Acemce ḥāb-ı ḥargūş derler ya‘nī tavşan uyukulu demek olur”(H118a/8)

ḥorūs : [8] ‘horoz’

“ḥorūs şūrbāsın ‘uşūr toḥmı içiyle pişürüp çükündürile ṭabī‘atı telyīn eyleyeler”(H252a/16)

māhī : [1] ‘balık’

“māhī şūr ya‘nī tuzlu balık”(H294a/1)

mūş : [4] ‘fare’

“mūş necsini balla yoğurup tılā eyleyeler”(H132a/16)

namāz-bur / namāz-būr : [4/2] ‘bir tür bağırsak paraziti’

“şeyle kim namāz-bur sebebiyle ve andan ġayrı nesnelerle olur”(H75a/12)

“namāz-būr ve soğulcan anlaruñ buḥārı yürege ve dimāğa irişüp ḥafaḳān ve za‘f getirür”(H297a/7)

1.1.4. Yunanca Hayvan İsimleri

ḥelezon : [4] ‘sümüklü böcek’

“şadef ve ḥelezonı daḥı bunlara beñzer nesneleri”(H113a/1)

1.1.5. Farsça-Türkçe Hayvan İsimleri

yabān keçisi : [3] ‘yaban keçisi’

“turna ödi yabān keçisi ödi şebbūṭ ödi ‘uḳāb ödi keklik ödi”(H167b/10)

1.2. Hayvan İsimlerinden Oluşturulmuş İsimler

1.2.1. Bitki İsimleri

deve dikenı : [1] ‘Dikenli pembe çiçekli bir bitki, eve dikenı’

“mi‘deye mizāca muvāfiḳ ola anı yiyledeler deve dikenı gibi”(H305b/11)

‘inebü‘ş-şā‘leb : [43] ‘tilki üzümü,’

“her birinden bir tutam yaş mersin yaprağı bir tutam ‘inebü‘ş-şā‘leb bir tutam bu cümlesini kaynadalar”(H30b/17)

it üzümü : [4] ‘it üzümü’

“it üzümü şuyını başına uralar”(H84b/13)

keçi boynuzu : [6] ‘keçi boynuzu’

“keçi boynuzu ile pişmiş ola”(H266b/6)

ķıṣṣā‘i‘l-ḥimār / ķıṣṣā-yı ḥimār : [18/1] ‘eşek hıyarı’

“şıfat-ı dīger āḳırḳatḥā ķıṣṣā‘i‘l-ḥimār köki döğülmüş sirkeyle ıslayup kırk gün güneşde koyalar”(H231a/6)

“*şahm-ı hanzal ve kanṭariyyūn-ı bānīk kıṣṣā-yı ḥimār ‘uṣāresi şher birinden beş dirhem*”
(H71b/7)

koç boynuzu : [1] ‘koç boynuzu’

“*iklīl-i melik*”(A/360a2)

kuzı kulağı : [1] ‘kuzukulağı’

“*ḥummāz toḥmina Türkçe kuzı kulağı derler*”(A359a/2)

liḥyetü’t-teys : [13] ‘keçisakalı otu’

“*akakiya rubb-ı sūs ‘uṣāre-yi liḥyetü’t-teys her birinden üç dirhem*”(H265b/11)

şahmü’l-ef ā : [2] ‘yılan otu’

“*şahmü’l-ef ā göze inen şuyı ve kıl bitdügin men‘ eyler*”(H11b/18)

yılan başı : [1] ‘bir bitki, ahyun, veda’

“*veda‘ kim Türkce yılan başı derler*”(H309b/9)

yılan boncuğı : [1] ‘yumrulu, çok yıllık otsu bir bitki, yılanıyastığı’

“*bir mişkāl selḥü’l-ef ā ve şakāyıkü’n-nu‘mān ve ‘aḳik-i muḥrık ve Mekkī bilegü taş ve nuṣādır ve yılan boncuğı her birinden bir mişkāl döğüp eleyüp ḥaīrden geçürüp göze bırağalar*”(H178a/4)

cünd-i bīdester : [102] ‘kunduz hayası bitkisi’

“*nār-müşk anisun kerefes toḥmı cünd-i bīdester afyūn bezrū’l-benc her birinden üç dirhem*”(H319b/16)

lisānū’s-sevr : [14] ‘sığırdili bitkisi’

“*bā drenbūye şuyıyla yāḥūd lisānū’s-sevr şarā bıyla bu ‘illete fāyide eyleye*”(H303a/12)

1.2.2. Hastalık İsimleri

ḍafda‘ : [4] ‘dil altında ortaya çıkan rengi kurbağa rengini andıran beze’

“*bir ‘illet olur ḍafda‘ derler anı bildürür ḍafda‘ didükleri katı ḡuddedür*”(H217b/1)

dā’ü’l-fl : [2] ‘ayak şişmesi biçiminde görülen bir hastalık, gut hastalığı’

“*beşinci maḳālāt bil ağrısını ve veca‘-ı mefāşılı nıḳnīsi ‘ırḳü’n-nesāyı dā’ü’l-flī ökçe ve barmaḳlar ağrılarını bildürür*”(H4b/4)

dā’ü’s-şaleb : [2] ‘saçkıran’

“*eger dā’ü’s-şaleb cinsinden olursa ūz edviyeler tılā eleyüp ,kapağınun kenārlarına mīlle rüşenāyā ve baseliḳun çekeler*”(H132a/13)

dā’ü’l-kelb : [3] ‘kuduz hastalığı’

“*dīvānelik dört nev’dür biri Yunan iştılāḥınca maniya derler ikinciye dā’ü’l-kelb derler üçüncisine şubārā dirler dördüncisine kuṭrub dirler*”(H29a/2)

ẖāb-ı ẖargūş : [3] ‘göz kapağı kısılması ve kapakların birbirine kavuşmaması hastalığı, tavşan uykusu’

“Acemce ẖ āb-ı ẖargūş derler ya ‘nī tavşan uyķulu demek olur”(H118a/8)

ẖunnāk-ı kelbī : [1] ‘çoğunlukla köpeklerde görüldüğü için bu adı alan bir hastalık’

“çıbbā buña ẖunnāk-ı kelbī dirler anuñıçun kim bu ‘illet ekşer kilābda çok vāķı’”(H236a/15)

re’sü’n-neml : [3] ‘karınca başı, gözün kornea tabakasının yarılması sonrası inebiyeye tabakasının karınca başı miktarınca bu yarıktan dışarı çıkması durumu, bu hastalığa verilen ad’

“karınca başı mīkdārınca bu sebebden ol nev’e re’sü’n-neml derler”(H162a/4)

re’sü’z-zübāb : [1] ‘sinek başı; gözün kornea tabakasının yarılması sonrası inebiyeye tabakasının karınca başı mikdarınca bu yarıktan dışarı çıkması durumu, bu hastalığa verilen ad’

“re’sü’z-zübāb derler ya ‘nī siñek başı demek olur”(H162a/8)

şehvetü’l-kelbiyye : [4] ‘ölçüsüzce yemek yeme hastalığı’

“şol ‘illeti bildürür kim aña şehvetü’l-kelbiyye derler ya ‘nī itler ārzūsı dirler”(H295a/3)

tavşan uyķulu : [1] ‘göz kapağı kısılması ve kapakların birbirine kavuşmaması hastalığı’

“Acemce ẖ āb-ı ẖargūş derler ya ‘nī tavşan uyķulu demek olur”(H118a/8)

1.2.3. Ölçü İsimleri

karınca başı mīkdārı : [1] ‘karınca başı miktarı’

“tabaka-yı karniyyeye bir ā fet irişüp yarılır ‘inebiyye ol yaruķdan çıkar sehlcce karınca başı mīkdārınca bu sebebden ol nev’e re’sü’n-neml derler”(H162/3)

1.3. Hayvansal Ürün ve Maddelerde Geçen Hayvan İsimleri

‘akreb yağı (H187b/9), añud ödi (H160b/11), arslan yağı (H81a/16), at südi (H230b/13), atmaca ödi (H63b/19), ba‘de‘d-dabb (H107b/1), balık ödi (H187b/9), cānavar ödi (H106a/7), dafda‘ kanı (H120a/6), demü‘l-ħuffāş (H108a/12), deve kuşu yumurdası kabı (H156a/8), deve sidüğü (H192b/14), deve südi (H350a/10), dīlkü eti şūrbāsı (H252a/3), dīlkü maṭbūhı (H76b/17), dīlkü öykeni (H252a/6), dīlkü yağı (H187b/12), dişi kırt maṭbūhı (H76b/17), durrāc şūrbāsı (H252a/3), ef ā ödi (H168a/3), ef ā yağı (H121a/18), eşek sidüğü (H14b/2), eşek südi (H81a/19), eşek tersi (H197a/11), geyik buzağusu eti (H48b/19), geyik eti (H329b/3), göğercin boķı (H133b/16), göğercin eti (H89b/8), göğercin kanı (H120a/2), göğercin yavrusı kanı (H160b/8), göğercin yavrusı şūrbāsı (H59b/16), ħorūs ödi (H167b/4), ħorūs şūrbāsı (H252a/1), ħorūs yağı (H122a/3), it necsi (H239a/16), kaplan yağı (H81a/16), kaplubāğa eti (H252a/5), kaplubāğa ödi (H184a/7), kaplubāğa öykeni (H252a/6), katır yağı (H63b/4), kaz yağı (H187b/13), keçi boķı (H132a/17), keçi derisi (H54b/4), keçi kığı (H309a/15), keçi ödi (H189a/5), keçi sidüğü (H183b/15), keçi südi (H81b/1), keçi yağı (H187b/13), keklik eti (H316b/16), keklik eti şūrbāsı (H252a/3), keklik ödi (H167b/11), kelb necsi (H219a/1), kelb südi (H230b/13), keler boķı (H156b/13), kerkes ödi (H119b/19), kırlağıç boķı (H156b/1) / kırlanķuc boķı (H239b/15), kısrak südi (H27b/11), kirpi kanı (H119b/19), kirpi ödi (H120a/1), koyın kığı (H186a/16), koyın yağı (H186a/19), koyın yūni (H77b/14), koyun eti (H293a/5), koyun öykeni (H175b/16), kırt maṭbūhı

(H76b/18), kırt ödi (H64a/1), kuş eti (H312b/12), kuş yağı (H92b/6), kuş yünü (H144b/17), kuzgun ödi (H188b/16), kuzu eti (H306b/10), kuzu yağı (H320b/5), mûş necsi (H132a/717), oğlağ eti (H52a/14), oğlağ yağı (H205a/1), ördek eti (H268/10), ördek yağı (H321b/12), raḥme ödi (H160b/18), selḥü‘l-ef ā (H110b/12), semiz kuş eti (H306b/9), semiz tavuḡ şürvâsı (H41a/3), serçe eti (H320b/4), serçe şûrbâsı (H59b/16) / serçe şürvâsı (H59a/7), sıçan boḡı (H177b/7), sığır eti (H126b/6), sığır ödi (H157a/1), sığır südi (H27b/11), sığır tersi (H143b/4), sığır yağı (H192a/17), sırtlan yağı (H81a/16), sızmış sığır yağı (H35a/4), süglün eti (H235a/2), şebbüt ödi (H167b/11), tağ keçisi boḡı (H133a/5), tavşan boḡı (H133a/4), tavşan yünü (H197b/3), tavuḡ beynisi (H198a/15), tavuḡ eti (H209b/11), tavuḡ şûrbâsı (H351b/10), tavuḡ yağı (H187b/13), tavuḡ yavrusunuñ kanı (H143b/8), timsâḡ boḡı (H160b/17), toğan yağı (H63b/2), turna ödi (H160b/11), turrâc eti (H43b/6), tuzlu balıḡ (H189a/8), tuzlu şûr balıḡ (H286a/5), ‘uḡâb ödi (H167b/11), yabân keçisi ödi (H160/14), yabân sığır iligi (H186a/19), yaşıḡ kurbaḡa yağı (H231b/1), yaşıḡ kurbaḡanuñ kanı (H119b/18)

2. Zāḥire-yi Murâdiyye’deki Hayvan İsimlerinin Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Durumu

2.1. Türkçe Hayvan İsimlerinin Durumu

Zāḥire-yi Murâdiyye’de, 59 Türkçe hayvan ismi tespit edilmiştir. Bu hayvan isimlerinden; aḡarşu yengeci, it kenesi, kaplu sülük ‘salyangoz?’, aḡud ‘sırtlan’ ve vaḡ ‘kurbaḡa’ Oğuz grubu Türk lehçelerinde, taranan sözlüklerde, madde başı olarak tespit edilememiştir. Bunların dışındaki Türkçe hayvan isimlerinin Oğuz grubu Türk lehçelerindeki durumu şöyledir:

Tablo 1: Türkçe Hayvan İsimlerinin Durumu

Zāḥire-yi Murâdiyye	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Gagauz Türkçesi	Türkmen Türkçesi
arı / aru	arı	arı	arı	arı
arşlan	arşlan	arşlan	arşlan	arşlan
at	at	at	at	at
atmaca	atmaca	atmaca	atmaca	
balıḡ	balıḡ	balıḡ	balıḡ	ba:lık
bit	bit	bit	bit	bit
buzāḡu	buzāḡı	buzov	buzaa	buzav
deve	deve	dāvā	deve	düye
deve kuşu	deve kuşu	dāvāḡuşu	deve kuşu	düyeguş
dilkü	tilki	tülkü	tilki	tilki
enük	enik	enih	enik	
eşek	eşek	eşşäk	eşek	eşek
geyik	geyik	keyik	geyik	keyik
göğercin	güvercin	göyärçin	güvercin	gö:gerçin
it	it	it	it	it
kaplan/kaplan	kaplan	gaplan	kaplan	gaplan
kaplubāḡa	kaplumbaḡa	tısbaḡa	kaplunbua	pışba:ga
karınca	karınca	qarışga	karımca	garınca
katır	katır	gatr	katır	gatr
kaz	kaz	gaz	kaaz	gaz
keçi	keçi	keçi	keçi	geçi
keklik	keklik	käklik		kä:kilik

kırıkayaklı/kırık ayaklı	kırkayak	gırhayag	kırk	kırkayak
kırlağıç/kırlağıc/ kırlanķuc	kırlanğıç	gırlanğıç	kırlanğıç	garlava:ç
kısraķ	kısarak	gısrag	kısarak	gısarak
kirpi	kirpi	kirpi	kirpi	kirpi
koyun	koyun	goyun	koyun	goyun
ķurbaķa	kurbaķa	gurbaķa	kurbaa	gurba:ga
ķurd/ķurt	kurt	gurd	kurt	gu:rt
ķurtcuġaz	kurtcuk	gurdcug		gurcuk
ķuŗ	ķuŗ	guŗ	ķuŗ	guŗ
ķuzġun	kuzgun	guzġun	kuzgun	
oġlaķ	oġlak	oġlag	olak	ovlak
ōrdek	ōrdek	ōrdāk	ōrdek	ō:rdek
ōrūmcek	ōrūmcek	hōrūmčāk	ōrūmcek	
serçe	serçe	sārčā	serçe ķuŗu	serçe
sıçan	sıçan	sıçan	sıçan	sıçan
sıġın geyigi	sıġın	sıġın		sugun
sıġır	sıġır	sıġır	sıır	sıġır
sırtlan	sırtlan			sırtlan
siñek	sinek	sinek	sinek	siñek
ŗoġulcan	solucan	ŗoġulcan	solcan/solucan	
sūġlūn	sūlūn		sūlūm ķuŗu	sūġlūn
sūlūk	sūlūk	sūlūk	sūlūk	sūlūk
taġ keçisi	daġ keçisi	daġkēçisi		da:g tekesi
ŗavar	davar	davar		dovar
ŗavŗan	tavŗan	dovŗan	ŗauŗam	tovŗan
tavuķ / řavuķ	tavuk	toyug	ŗauķ	tovuk
ŗoġan	doġan	doġan	ŗuan	
ŗoy	toy	toyġuŗu	ŗoy	ŗoy
ŗurġay	turgay	toraġay	turgay	torgay
ŗurna	turna	durna	turna	durna
yengec	yengeç	ŗārčāng	enge	leññeç
yılan	yılan	ılan	yılan	yıla:n

2.2. Yabancı Dillere Ait Hayvan İsimlerinin Durumu

Zaḥîre-yi Murâdiyye’de, yabancı dillere ait 35 hayvan ismi tespit edilmiştir. Bu hayvan isimlerinden; đab‘atū‘l-‘arcā, đafda‘, řaťāťif, řimār, řaml, řamle, kelb, řırāde, řırādū‘l-kelb, řırdān, řaḥme, sāmму ebraŗ, sereťān, řınān, řebbūť, řefnīn, ‘uķāb, řabb, cuġūķ, çekāvek, řargūŗ, māhī, mūŗ ve namāz-bur / namāz-būr Oġuz grubu Türk lehçelerinde, taranan sözlüklerde, madde başı olarak tespit edilememiştir. Bunların dışındaki yabancı dillere ait hayvan isimlerinin Oġuz grubu Türk lehçelerindeki durumu şöyledir:

Tablo 1: Yabancı Dillere Ait Hayvan İsimlerinin Durumu

Zaḥîre-yi Murâdiyye	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Gagauz Türkçesi	Türkmen Türkçesi
‘aḳreb	akrep	äḡrâb		
durrâc/turrâc				turaç
/turrâc	turaç	turaç		
ef’ â		ef’i		
kerkes	kerkes	kerkes		
maymûn	maymun	méymun	maymun	maymın
mercân	mercan	mercan	mercen	mercen
timsâḥ	timsah	timsah		
cânavar	canavar	canavar	canavar	canavar
ḥorûs	horoz	ḥoruz	foroz	horaz
ḥelezon		helezun		

Sonuç

Zaḥîre-yi Murâdiyye, hayvan isimleri bakımından zengin sayılabilecek bir eserdir. Eserde 59’u (%62,76) Türkçe, 25’i (%26,59) Arapça, 8’i (%8,51) Farsça, 1’i (%1,06) Yunanca ve 1’i (%1,06) de Farsça-Türkçe olmak üzere 94 farklı hayvan ismi 1024 defa kullanılmıştır. Büyük ölçüde tercüme olan eserde, hayvan isimlerinin %62’sinin Türkçe olması eserin yazıldığı dönemde tıp dilinin Türkçeleştiğini destekleyici niteliktedir.

Zaḥîre-yi Murâdiyye’de, hayvan isimleri yalın halde kullanıldığı gibi birbirinden farklı 13 bitki, 10 hastalık ve 1 ölçü isminin kuruluşunda da yer almıştır. Ayrıca hayvanlardan elde edilen ve tedavide kullanılan 112 farklı maddede hayvan isimleri kullanılmıştır.

Hastalıkların tedavisinde, hayvanlardan elde edilen çok farklı maddeler kullanılmıştır. Tedavide hayvanların; etinden, sütünden, yağından, iliğinden, beyninden, ödünden, derisinden, yününden, yumurtasının kabuğundan, kanından, idrarından ve dışkısından çeşitli şekillerde faydalanılmıştır. Bu faydalanma, hayvandan elde edilen maddeleri bazen direkt karışıma eklemek bazen çorba haline getirmek bazen de pişirip kebab haline getirmek gibi çok farklı şekillerdedir. Bu da metinde geçen hayvan isimlerinin kullanım sıklığını artırmıştır.

Hayvan isimlerinin bitki, hastalık, ölçü isimlerinin yapımında kullanılması, hayvanlardan elde edilen maddelerin tedavide yoğun bir şekilde kullanılması ve çok çeşitli olması insan hayatında hayvanların önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Zaḥîre-yi Murâdiyye’de tespit edilen 59 Türkçe hayvan isminin Türkiye Türkçesinde 54’ünün (%91,52), Azerbaycan Türkçesinde 52’sinin (%88,13), Gagauz Türkçesinde 46’sının (%77,96), Türkmen Türkçesinde 46’sının (%77,96) ya hiçbir değişikliğe uğramadan ya da küçük ses değişiklikleri ile kullanımı devam etmektedir. 5 hayvan ismi ise sözlüklerde madde başı olarak tespit edilememiştir. Türkçe hayvan isimlerinin en çok Türkiye Türkçesinde korunduğu görülmektedir. Zaḥîre-yi Murâdiyye özelinde, Türkçe hayvan isimlerinin genel olarak Oğuz grubu Türk lehçelerinde korunduğu söylenebilir.

Zaḥîre-yi Murâdiyye’de tespit edilen yabancı dillere ait 35 hayvan isminin Azerbaycan Türkçesinde 10’unun (%28,57), Türkiye Türkçesinde 8’inin (%22,85), Türkmen Türkçesinde 5’inin (%14,28), Gagauz Türkçesinde 4’ünün (%11,42) ya hiçbir değişikliğe uğramadan ya da küçük ses değişiklikleri ile kullanımı devam etmektedir. 25 hayvan ismi ise sözlüklerde madde başı

olarak tespit edilememiştir. Yabancı dillere ait hayvan isimlerinin en çok Azerbaycan Türkçesinde korunduğu görülmektedir. Zaḥîre-yi Murâdiyye özelinde, yabancı dillere ait hayvan isimlerinin genel olarak Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanımdan düştüğü söylenebilir.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne büyük sözlük*. Beşir Yayınevi.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü I-II*. Milli Eğitim Basımevi.
- Baboglu, N. & Baboglu, İ. (1993). *Gagauzca-Rusça hem Rusça-Gagauzca şkola sözlüğü*.
- Baskakov, N. A., Garriyev, B. A. & Hamzayev, M. Y. (1968). *Turkmensko-Russkiy slovar’*. An TSSR inst. Yaz.
- Baskakov, N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin sözlüğü*. [Çev. İsmail Kaynak-A. Mecid Doğru]. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Besli, E. (2010). *Eski ve Orta Türkçe hayvan isimlerinin etimolojisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Böler, T. (2014). *Tercüme-i Kâmilü’s-Sinâ’a*. Kesit Yayınları.
- Çebotar, P. & Dron, I. (2002). *Gagauzça-Rusça-Romınça sözlük*. Pontos.
- Çeneli, İ. (1986). Türkmen Türkçesi sözlüğü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Beleten*, 30-31 (1982-1983), 29-84.
- Çil, M. (2021). *Mü’min bin Muḫbil Sinobî Zaḥîre-yi Murâdiyye (İnceleme-Metin-Dizin)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, A. T. (2015). Kitâb-ı Tıbb-ı Hikmet’te hayvan adları ve hayvan ürünlerinin tedavide kullanımı. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, UDES, 68-92.
- Doğan, Ş. (2010). Eski Oğuz Türkçesinde tıp dilinin oluşumu ve özellikleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(1). 313-373. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1220>
- Ercilasun, A. B., Aliyev, A. M., Şayhulov, A., Kajıbek, E. Z., Konkobay-Uulu, K., Berdak, Y., Göklenov, C., Mahpir, V. U. & Çeçenov, A. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Gülsevin, G. & Boz E. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Gazi Kitabevi.
- Kanar, M. (1998). *Büyük Farsça-Türkçe sözlük*. Birim Yayınları.
- Orucov, E., Abdullayev, B. & Rehimzade, N. (2006). *Azerbaycan dilinin izahlı lügeti I-IV*. Şerg-Gerb.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarı, M. (2000). *El-Mevarid, Arapça-Türkçe Lügat*. İpek Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. & Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe sözlük*. Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.